

ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ УВ'ЯЗНЕНИХ НА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

Калюжна Є.М., Лойко Ю.В.

Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню акцентуєваних рис характеру засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі. Розглянуто теоретичні та практичні аспекти проблеми акцентуації характеру, як крайнього варіанту норми, при якому деякі риси особистості надміру виражені. Обґрунтовано взаємозалежність акцентуації характеру із особливостями міжособистісних стосунків людини. Емпіричним шляхом виявлено акцентуації, притаманні злочинцям та встановлено характер їх взаємозв'язку із типом міжособистісних стосунків, який обирає засуджений у взаємодії з іншими ув'язненими.

Ключові слова: особистість, психологічні особливості, характер, акцентуація характеру, ув'язнений, міжособистісні стосунки.

Постановка проблеми. Аналіз наукових джерел та практика роботи у слідчих ізоляторах свідчать, що проблема виявлення психологічних особливостей злочинців є на сьогодні досить актуальною. Дослідження в галузі пенітенціарної психології переважно спрямовані на вивчення особистісних властивостей злочинця, його поведінки, закономірностей і механізмів психічної діяльності в умовах перевиховання та ресоціалізації. Водночас, відомо, що засудженні не ізольовані один від одного, а перебувають у групах, колективах. Крім того, коли людина занурюється у потік колективного життя, тоді проявляються такі сторони її індивідуальності, які при інших умовах не могли б проявитися [1; 2; 3].

Особливо значну увагу, як вказують сучасні дослідники [4], слід приділити вивченню акцентуацій характеру, як крайніх варіацій норми, що відзначаються особливою виразністю, загостреністю, непропорційністю деяких рис особистості і призводять до її дисгармонії. Така дисгармонія безпосередньо впливає на поведінку ув'язненого у міжособистісній взаємодії. Дослідження цієї сфери особистості сприятиме не тільки визначенню найбільш доцільних шляхів позитивних змін, підбору індивідуальних ефективних методів психологічного впливу, але й зниженню ймовірності виникнення рецидивів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спроби розробити типології характеру засуджених здійснювалися багатьма науковцями (Ю.А. Алфьоров, 1992; Ю.М. Антонян, 1989; Н.А. Белова, 1924; Г.Г. Бочкарьова, 1968; В.Г. Деєв, 1981; М.І. Єнікєєв, 1996; К.Є. Ігошев, 1974; А.Г. Ковальов, 1968; О.Ф. Лазурський, 1921; Г.М. Міньковський, 1971; В.Ф. Пірожков, 1975; С.В. Познишев, 1926; Є.Г. Самовічев, 1991 та іншими дослідниками.

Ще на зорі виникнення вчення про акцентуації, постала проблема відмежування їх від крайніх варіантів норми. Так, В.М. Бехтерев (1886) згадував про «перехідні стани між психопатією і нормальним станом» [5, с. 124]. Дійсно, не завжди легко провести чітку межу між рисами, що формують акцентуєвану особистість і рисами, що визначають варіації індивідуальності людини [8]. Наприклад, П.Б. Ганнушкін (1933) подібні випадки «перехідних станів» визначав як «латентну психопатію», О.В. Кербіков (1961) – як «передпсихопатію», а Г.К. Ушаков (1973) – як «крайній варіант нормального характеру» [10].

Відмінності між акцентуаціями характеру і психопатіями ґрунтуються на діагностичних критеріях П.Б. Ганнушкіна (1933) та О.В. Кербікова (1961). Зазвичай акцентуації розвиваються у період становлення характеру і згладжуються з дорослішанням. Особливості характеру при акцентуації можуть виявлятися не постійно, а лише в деяких ситуаціях, у певних обставинах, і майже не виявляються у звичайних умовах [6; 9].

Найбільшу популярність у науці здобув термін німецького психіатра і психолога К. Леонгарда (1968) – «акцентована особистість». Але, оскільки в описах К. Леонгарда йдеться саме про типи характеру, то, за зауваженням А.Є. Личко (1977), доцільніше говорити про «акцентуації характеру». Адже поняття «особистість» – набагато складніше, ніж поняття «характер», оскільки включає інтелект, здібності, нахили, світогляд та інше [7]. У роботах К. Леонгарда використовується як поняття «акцентована особистість», так і «акцентуєвані риси характеру». К. Леонгард замінив термін «психопат» на термін «акцентована особистість». Акцентуація характеру, по Леонгарду, це щось проміжне між психопатією і нормою. На його думку, акцентуєвані особистості – це не хворі люди, а здорові індивіди зі своїми індивідуальними особливостями. На питання, де ж межі, що відокремлюють акцентуантів, з одного боку, від психопатів, а з іншого – від неакцентуантів, К. Леонгард не дає чіткої відповіді [10].

На пострадянському просторі набула поширення класифікація акцентуацій, запропонована відомим дитячим психіатром А.Є. Личко. Він вважав, що акцентуації характеру мають схожість із психопатіями. Головна відмінність акцентуацій від психопатій полягає у відсутності ознак соціальної дезадаптації. Акцентуації не є основною причиною патологічного формування особистості, але можуть стати одним з чинників розвитку пограничних станів. На думку А.Є. Личко, акцентуацію можна визначити як дисгармонійність характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену уразливість особистості до певного роду дій і утрудняє її адаптацію у деяких специфічних ситуаціях. При цьому, ця вибіркова уразливість, що має місце при тій чи іншій акцентуації, може поєднуватися з високою стійкістю до інших дій. Так само, труднощі з адаптацією особистості у деяких специфічних ситуаціях, пов'язаних із даною акцентуацією, можуть поєд-

нуватися з високими здібностями до соціальної адаптації в інших ситуаціях. При цьому ці «інші» ситуації самі по собі можуть бути об'єктивно складнішими, але не пов'язаними з даною акцентуацією. Усі акцентуації розглядаються автором як тимчасові зміни характеру, які можуть згладитися при дорослішанні. У той же час, багато з них переходять у психічні захворювання або ж зберігаються на все життя [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як показує аналіз наукових праць, розробкою типології характеру засуджених займалися багато вітчизняних і зарубіжних дослідників. Разом із тим, слід зазначити, що на сьогодні в юридичній психології все ще відсутня прийнятна класифікація характерологічних особливостей засуджених до позбавлення волі осіб.

Можна констатувати, що безпосередньо питання впливу акцентуацій характеру ув'язнених на особливості їх міжособистісних стосунків, майже не висвітлено. Отже, соціальна значущість і актуальність окресленої проблеми та необхідність ґрунтовного теоретико-емпіричного вивчення характерологічних особливостей засуджених до позбавлення волі у зв'язку з особливостями їх міжособистісної взаємодії, обумовили вибір предмету дослідження.

Метою статті є виявлення акцентуованих рис характеру ув'язнених та з'ясування їх впливу на міжособистісні стосунки засуджених в умовах позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження впливу акцентуацій характеру на міжособистісні стосунки ув'язнених у місцях позбавлення волі використовувалися наступні методики: «Характерологічний опитувальник Леонгарда-Шмішека» та «Діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі».

Вибірку склали чоловіки віком від 19 до 37 років, що перебувають у слідчому ізоляторі за крадіжку майна, угон та інші нетяжкі злочини.

На першому етапі дослідження, за допомогою методики «Опитувальник Леонгарда-Шмішека», була проведена діагностика типу акцентуації характеру ув'язнених. Отримані результати подані у таблиці 1.

Згідно з отриманими даними, встановлено, що більшість досліджуваних мають гіпертичний, циклотимічний і збудливий типи акцентуацій характеру.

Для збудливого (неврівноваженого) типу є характерним: недостатня керованість, ослаблення контролю над пристрастями і спонуканнями, такі люди знаходяться під владою фізіологічних потягів. Окрім цього, характерні такі риси, як підвищена імпульсивність, інстинктивність, грубість,

похмурість, гнівливність, конфліктність, драгтивність, запальність. Такі люди часто змінюють місце праці, бо їм важко уживатися в колективі. Відзначається низька контактність у спілкуванні, сповільненість вербальних і невербальних реакцій. Байдужі до майбутнього, живуть сьогоднішнім, віддаючи перевагу розвагам.

Людей *гіпертичного типу* відрізняє велика рухливість, товариськість, балакучість, мімічна та пантомімічна експресивність, надмірна самостійність, схильність до пустощів, недостатнє почуття дистанції в стосунках з іншими. Скрізь вносять багато шуму, люблять компанії, прагнуть командувати оточуючими. Вони майже завжди мають гарний настрій, добре самопочуття, високий життєвий тонус, схильні до алкогольної залежності та інших адикцій. Це люди з підвищеною самооцінкою, веселі, легковажні, поверхневі і, разом із тим, діловиті, винахідливі, блискучі співрозмовники; вони вміють розважати інших, енергійні, діяльні, ініціативні. Їм характерні спалахи гніву, роздратування, особливо коли вони зустрічають сильну протидію, зазнають невдачі. Схильні до аморальних вчинків, підвищеної драгтивності.

Циклотимічний тип характеризується змінною гіпертичних і дистимічних станів. Цим людям властиві часті зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій. Радісні події викликають у них стан гіпертимії: сплеск діяльності, балакучість, стрибок ідей; сумні ж події, навпаки, провокують дистимію: пригніченість, сповільненість реакцій і мислення, зміну манери спілкування з оточуючими [9].

На другому етапі дослідження за допомогою методики «Діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі» було з'ясовано особливості міжособистісних стосунків ув'язнених. Отримані дані представлені у таблиці 2.

За спеціальними формулами було визначено показники основних факторів: домінування – 41,2%, дружельюбність – 58,8%.

За результатами діагностування встановлено, що в ув'язнених переважають такі типи міжособистісних стосунків: прямолінійно-агресивний, залежно-слухняний та співпрацюючий.

Прямолінійно-агресивний стиль, залежно від вираженості показників, проявляється цирістю, безпосередністю, прямолінійністю, наполегливістю у досягненні мети (помірні бали) або надмірною завзятістю, нестриманістю і запальністю (високі бали).

Залежно-слухняний стиль, при помірних показниках, виявляється у потребі в допомозі й довірі з боку оточуючих, у їх визнанні, а при

Таблиця 1

Результати за методикою «Опитувальник Леонгарда-Шмішека»

Тип акцентуації	гіпертичний	ригідний	емотивний	педантичний	тривожний	демонстративний	циклотимічний	збудливий	дистимічний	екзальтований
% вибірки	23,8%	9,5%	0%	9,5%	0%	0%	23,8%	23,8%	4,8%	4,8%

Таблиця 2

Результати за методикою «Діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі»

Тип взаємовідносин	владно-лідеруючий	незалежно-домінуючий	прямо-лінійно-агресивний	недовірливо-скептичний	покірно-сором'язливий	залежно-слухняний	співпрацюючий	відповідально-великодушний
% вибірки	0%	5,9%	23,5%	11,8%	5,9%	23,5%	23,5%	5,9%

високих показниках – у надмірній конформності, повній залежності від думки інших людей.

Співпрацюючий стиль відзначається прагненням до тісної співпраці з референтною групою, до доброзичливих стосунків з оточуючими; надмірна вираженість стилю позначається на компромісності поведінки, нестриманості у виявленні дружелюбності, прагненні підкреслити свою причетність до інтересів більшості.

Для того, щоб з'ясувати, чи впливає акцентуація характеру на міжособистісні стосунки ув'язнених, та наскільки суттєвий цей зв'язок, було застосовано кореляційний аналіз. Таблицю спряженості наведено нижче.

Таблиця 3

Таблиця спряженості

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	ni*
P1	2	0	0	0	0	0	2
P2	0	2	0	0	0	0	2
P3	0	0	0	1	1	0	2
P4	0	1	0	0	0	0	1
P5	3	0	0	2	2	1	8
P6	0	0	1	1	0	0	2
P7	0	0	0	0	1	0	1
n* _j	5	3	1	4	4	1	18

де: ознака «А» – тип міжособистісних відносин; ознака «Р» – тип акцентуації характеру.

Обчислення здійснювалося за формулами:

$$\chi^2 = \sum \sum \frac{(n_{ij} - n_{ij}^*)^2}{n_{ij}} = 38,25$$

$$P = \sqrt{\frac{\chi^2}{\chi^2 + n}} = \sqrt{\frac{38,25}{38,25 + 18}} = 0,825$$

Отже, завдяки кореляційному аналізу встановлено тісний зв'язок між акцентуацією характеру особистості та властивим їй типом міжособистісних стосунків. А саме: для гіпертимної особистості притаманні прямолінійно-агресивний, співпрацюючий, залежно-слухняний типи міжособистісних стосунків; для ригідної – недовірливо-скептичний тип; для педантичної – залежно-слухняний і співпрацюючий типи; для циклотимічної – недовірливо-скептичний тип; для збудливої – прямолінійно-агресивний, співпрацюючий, залежно-слухняний типи; для дистимічної – залежно-слухняний і покірно-сором'язливий тип; для екзальтованої особистості характерний співпрацюючий тип стосунків.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за результатами теоретико-емпіричного дослідження взаємозв'язку акцентуованих рис характеру та міжособистісних стосунків ув'язнених, було визначено, що у більшості засуджених переважають гіпертимний, циклотимічний і збудливий типи акцентуацій характеру. Встановлено, що ув'язнені із гіпертимним та збудливим типами акцентуації переважно демонструють прямолінійно-агресивний, залежно-слухняний та співпрацюючий типи міжособистісних стосунків, у той час як ув'язнені із циклотимічним типом акцентуації обирають недовірливо-скептичний тип міжособистісних стосунків. На підставі кореляційного аналізу доведено існування безпосереднього зв'язку між акцентуацією характеру і особливостями взаємостосунків засуджених. В якості перспективного напрямку розробки окресленої проблематики можна розглядати дослідження акцентуацій характеру засуджених у зв'язку зі стратегіями їх конфліктної поведінки.

Список літератури:

1. Арестова О. Н. Индивидуальные особенности функционирования защитных механизмов / О. Н. Арестова, Н. В. Калинина // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. – 2000. – № 1. – С. 20-29.
2. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 520 с.
3. Божович Л. И. Проблема формирования личности / Л. И. Божович. – М.: Ин-т практической психологии, 1997. – 352 с.
4. Датий А. В. Актуальные проблемы прикладной юридической психологии / А. В. Датий, Е. Н. Кожевникова // Прикладная юридическая психология. – 2014. – № 4. – С. 165-166.
5. Змановская Е. В. Девиантология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Змановская. – М.: Изд-во «Академия», 2003. – 288 с.
6. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения / Ю. А. Клейберг. – М.: ТЦ Сфера, 2001. – 160 с.
7. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / А. Е. Личко. – М.: ООО АПРЕЛЬ ПРЕСС, 1999. – 416 с.
8. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Н. Собчик. – СПб.: Изд-тво «Речь», 2005. – 624 с.
9. Тоболевич О. А. Актуальные проблемы современной пенитенциарной психологии / О. А. Тоболевич, Д. В. Сочивко, А. Н. Сухов и др. // Прикладная юридическая психология. – 2013. – № 1. – С. 218-225.
10. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 512 с.

Калужная Е.Н., Лойко Ю.В.

Запорожский национальный университет

ВЛИЯНИЕ АКЦЕНТУАЦИЙ ХАРАКТЕРА ЗАКЛЮЧЕННЫХ НА ОСОБЕННОСТИ ИХ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Статья посвящена изучению акцентуированных черт характера осужденных, находящихся в местах лишения свободы. Рассмотрены теоретические и практические аспекты проблемы акцентуации характера, как крайнего варианта нормы, при котором некоторые черты личности чрезмерно выражены. Обоснована взаимосвязь акцентуаций характера с особенностями межличностных отношений человека. Эмпирическим путем выявлены акцентуации, присущие преступникам и установлен характер их взаимосвязи с типом межличностных отношений, который выбирает осужденный во взаимодействии с другими заключенными.

Ключевые слова: личность, психологические особенности, характер, акцентуация характера, заключенный, межличностные отношения.

Kaluzhnaya E.N., Loyko Yu.V.

Zaporizhzhya National University

THE INFLUENCE OF CHARACTER ACCENTUATIONS OF PRISONERS ON THE FEATURES OF THEIR INTERPERSONAL RELATIONS

Summary

The article is devoted to the study of accentuated character traits of prisoners held in places of deprivation of liberty. Theoretical and practical aspects of the problem of accentuations of character, as an extreme variant of norm, which some personality traits are excessively expressed. It is substantiated the relationship of accentuations of character with the peculiarities of the interpersonal relations of a person. Empirically identified accentuation which chosen offender and the nature of their relationship with the type of interpersonal relations, which selects the convicted person in interaction with other prisoners.

Keywords: personality, psychological features, character, accentuation of character, prisoner, interpersonal relations.